Sifatli ta'lim-yorqin kelajak
ISSN: 3060-4761

TerDPI ILMIY XABARNOMASI
SCIENTIFIC BULLETIN OF THE TerSPI
НАУЧНЫЙ ВЕСТНИК ТерГПИ

www.xabarnoma.terdpi.uz

UDK: 811.111'373.611:81'373.612.2:81'282
ORCID: 0009-0006-4834-4824

TARIXIY-LEKSIKOLOGIK TADQIQOTLARDA RANGLI LUG'ATNING LINGVOMADANIY ETNOMADANIY VA ETNOLINGVISTIK XUSUSIYATLARINING TAHLILI
(Ingliz tili misolida)

Tashlanova Nigora Djuraevna
Farg'ona Davlat Texnika Universiteti dotsenti
E-mail: nigoratashlanova7@gmail.com

Annotatsiya: *Ushbu maqolada, tadqiqotlarda rangli lug'atning lingvomadaniy etnomadaniy va etnovingvistik xususiyatlarining tahlili haqida fikr va mulohazalar yuritiladi. Tarixiy-leksikologik tadqiqotlar o'z davrining madaniy va ijtimoiy normalarini aks ettiruvchi tillar evolyutsiyasi haqida maftunkor tasavvur beradi. Bu sohada rangli lug'at yoki leksika o'ziga xos mavqega ega. Ko'pincha etnik-madaniy va etnolingvistik xususiyatlar bo'yicha tasniflangan ushbu maxsus so'z to'plamlari inson tilining xilma-xilligi haqida bebaho tushunchalarni taqdim etadi.*

Kalit so'zlar: *leksikologik tadqiqotlar, etnomadaniy xususiyat, etnolingvistik xususiyat, rangli lug'at, leksika, ijtimoiy konteks, lingvistik artefakt, lingvokulturalogiya, ingliz tili xususiyatlari.*

АНАЛИЗ ЛИНГВОКУЛЬТУРНЫХ, ЭТНОКУЛЬТУРНЫХ И ЭТНОЛИНГВИСТИЧЕСКИХ ОСОБЕННОСТЕЙ ЦВЕТНОЙ ЛЕКСИКИ В ИСТОРИКО-ЛЕКСИКОЛОГИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЯХ
(На примере английского языка)

Аннотация: *В данной статье проводится обсуждение и анализ лингвистических и этнолингвистических особенностей разноцветного лексикона в лингвистических исследованиях. Исторические и лексико-лингвистические исследования предоставляют увлекательные взгляды на эволюцию языков, отражающих культурные и социальные нормы их соответствующих эпох. Такие лексиконы или словари занимают уникальное положение в области этнолингвистики. Эти специализированные коллекции слов, классифицированные на основе этнических и культурных, а также этнолингвистических характеристик, предлагают ценные взгляды на разнообразие человеческих языков.*

Ключевые слова: *лексикологические исследования, этнокультурные характеристики, этнолингвистические характеристики, разноцветный словарь, лексикон, социальный контекст, лингвистический артефакт, лингвокультурные исследования, английский язык особенности.*

ANALYSIS OF LINGUISTOCULTURAL, ETHNOCULTURAL AND ETHNOLINGUISTIC FEATURES OF COLORED VOCABULARY IN HISTORICAL-LEXICOLOGICAL RESEARCH
(On the example of English)

Sifatli ta'lim-yorqin kelajak
ISSN: 3060-4761

TerDPI ILMIY XABARNOMASI
SCIENTIFIC BULLETIN OF THE TerSPI
НАУЧНЫЙ ВЕСТНИК ТерГПИ

www.xabarnoma.terdpi.uz

Annotation: *In this article, a discussion and analysis are conducted on the linguistic and ethnolinguistic features of a colorful lexicon in linguistic research. Historical and lexical-linguistic studies provide intriguing insights into the evolution of languages that reflect the cultural and social norms of their respective eras. Such lexicons or vocabularies occupy a unique position within the realm of ethnolinguistics. These specialized collections of words, classified based on ethnical-cultural and ethnolinguistic characteristics, offer invaluable perspectives on the diversity of human languages.*

Key words: *linguistic studies, ethnocultural characteristics, ethnolinguistic characteristics, colorful dictionary, lexicon, social context, linguistic artifact, linguocultural studies, English features.*

Kirish. Tarixiy-leksikologik tadqiqotlar sohasida lug‘atlarni o‘rganish muhim o‘rin tutadi. Lug‘atlar ingliz tilining vaqt o‘tishi bilan evolyutsiyasini qamrab oluvchi lingvistik artefakt bo‘lib xizmat qiladi. Mavjud lug‘atlarning xilma-xil turlari orasida rangli lug‘atlar o‘ziga xos lingvistik manba sifatida ajralib turadi, ular nafaqat lug‘aviy tarkibga, balki o‘z davrining madaniy va ijtimoiy kontekstlariga ham oydinlik kiritadi. Ko‘pincha leksika yoki so‘z kitoblari deb ataladigan rangli lug‘atlar asrlar davomidagi boy tarixga ega.

Tarixiy jihatdan ular jamiyatdagi ma’lum guruhlar, masalan, dengizchilar, jinoyatchilar yoki ma’lum mintaqalarga mansub odamlarning lug‘atini hujjatlashtirish uchun yaratilgan. Bu lug‘atlarning o‘ziga xos xususiyati kasb, ijtimoiy mavqei, mintaqaviy kelib chiqishi kabi turli mezonlarga ko‘ra so‘zlarni turkumlash qobiliyatidir. Shunday qilib, ushbu lug'atlar ma’lum vaqt oralig'ida turli jamoalarda mavjud bo‘lgan til xilma-xilligi haqida qimmatli tushunchalar beradi.

Lingvokulturologiya ―– bu tilshunoslik, madaniyatshunoslik, ingliz tilida milliy madaniyat aks etishi va mustahkam o‘rnashib olishi tadqiq etuvchi sohalar to‘qnashgan o‘rinda paydo bo‘lgan tilshunoslik tarmogidir. Bu fan etnolingvistika, sotsiolingvistika bilan shu qadar chambarchas bog‘langanki, B.N.Teliya uni etnolingvistikaning bir ko‘rinishi deb hisoblaydi. Biroq ular prinsipial jihatdan umuman boshqa fanlardir. Etnolingvistika tarmogiga to‘xtalganda, eslab o‘tish joizki, uning ildizlari Yevropada V. Gumboldtga; Amerika tilshunosligida esa F.Boas, E.Sepir, B.Uorfga borib taqaladi; Rossiyada esa D.K.Zelenin, E.F.Karskoy, A.A.Shahmatov, A.A.Potebnya, A.N.Afanasyev, A.I.Sobolevskoylar tadqiqotlarida alohida mavqega ega bo‘lgan.

Adabiyotlar tahlili. XIX asrda V.Gumboltdning til va tafakkur muno-sabatlarini o‘rganishda millat madaniyatiga asosiy e’tibor berilishi lozimligi haqidagi mulohazalari XX asrning 90 - yillarida qator tilshunoslar tomonidan yangi fan lingvokulturologiyaning yuzaga kelishiga sabab bo‘lib, ushbu fan hozirgi zamon tilshunosligida o‘ta tez sur’atlarda rivojlanib, umumiy tilshunoslikdan alohida o‘rin egalladi. Lingvokulturologiya til va madaniyat, til va xalq mentaliteti, milliy o‘ziga xosligining o‘zaro munosabati hamda o‘zaro ta’sirini tadqiq etadi, ilmiy asoslaydi. Bu jihatdan u madaniyat hamda til haqidagi fan bilan o‘zaro bog‘lanadi. Lingvokulturologiya til birliklarining milliy-madaniy ma’nosi (semantika)ni, ma’no mazmuni va ottenkalarini, til va madaniyat munosabatlarini, milliy madaniyatning tilda ifoda etilis hi muammolarini ilmiy va amaliy o‘rganadi.

Har qanday voqelikni qiyoslash qiyoslanayotgan voqelik yoki narsa hodisaning integral yoki differentsial belgilarni aniqlashtirish imkonini yaratadi. Tilshunoslikda F.Sossyur tomonidan tilning integral va differentsial belgilari farqlandi. Bu

ilmiy yo‘nalish oppozitsiya, transformatsiya, komponent tahlil kabi qator tilni ilmiy va amaliy o‘rganish metodlarining asosini tashkil etadi. Xalqlar o‘rtasida ijtimoiy-iqtisodiy, madaniyatlararo munosabatlarni shakllantirish asnosida boshqa tillarga murojaat etish va o‘rganish kuchaymoqda. Boshqa tillarni o‘rganish esa o‘sha xalqning madaniyatini o‘rganish, ya’ni, his qilish imkonini beradi. Shu ma’noda oxirgi paytlarda tilning madaniyat bilan o‘zaro munosabatini o‘rganish favqulodda dolzarb masalaga aylandi. Shu asnoda tilshunoslikda lingvokulturologiya deb ataluvchi maxsus yo‘nalish, tadqiq obyekti paydo bo‘ldi. Nemis tilshunosi V. Gumboldt til va madaniyat munosabatlarini ilk bor o‘z asarlarida ifoda etdi: “Inson tili unga predmet haqidagi ma’lumotni qay tarzda yetkazsa, shu bilan yashaydi. Har qanday til shaxs mansub bo‘lgan xalqni, uning tarzini ifoda etadi”.

V.A.Zveginsev aynan etnolingvistikaga asosiy diqqatini qaratib, unga tilning madaniyat, milliy urf-odatlar, jamiyatning ijtimoiy jihatlari bilan aloqalarini o‘rganuvchi yo‘nalish sifatida tavsif bergandi. Xalq (etnos) - insonlarning lisoniy, an’anaviy va madaniy mushtarak jamoasi bo'lib, bu insonlar kelib chiqishlari, tarixiy va lisoniy belgilari, madaniy tegishlilik xususiyatlari, ruhiyati yaqinligi, o‘zaro bir guruhga mansublik haqida tasawurlari mushtarakligi bilan xarakterlanadilar. Milliy o‘zlik ─ xalq a’zolarining o‘zaro bir guruhga mansubligi va boshqa shunday guruhlardan farqlanib turishini anglab yetishidir.

Tadqiqot metodologiyasi. Rangli lug‘atlarning asosiy xususiyatlaridan biri ularning ingliz tili xilma-xilligi va xilma-xilligini ko‘rsatish qobiliyatidir. Tarixiy-leksikologik tadqiqotlarda olimlar turli ijtimoiy guruhlardagi so‘zlarning talaffuzi, yozilishi va ma’nosidagi o‘zgarishlarni tushunish uchun ko‘pincha ushbu lug‘atlarni tahlil qiladilar. Rangli lug‘atlar muayyan jamoalar tomonidan qo‘llaniladigan xalq tiliga o‘ziga xos nuqtayi nazarni taqdim etadi, bu esa tadqiqotchilarga ingliz tilining evolyutsiyasini kuzatish va aks holda e’tibordan chetda qolishi mumkin bo‘lgan lingvistik naqshlarni aniqlash imkonini beradi.

- So‘zning kelib chiqishi va etimologiyasi: Rangli lug‘atda so‘zlarning kelib chiqishini kuzating. Tarixiy ildizlarini va ingliz tiliga qanday kirib kelganligini tushunish uchun ularning etimologiyasini o‘rganing.
- Semantik o‘zgarishlar: Vaqt o‘tishi bilan so‘zlarning ma’nolari qanday o‘zgarganligini tahlil qiling. Turli tarixiy davrlarda so‘zlar jamiyatdagi o‘zgarishlarni aks ettiruvchi turli xil ma’nolarga ega bo‘lishi mumkin.
- Fonetik va morfologik o‘zgarishlar: Talaffuz va so‘z tarkibidagi o‘zgarishlarni o‘rganing. Ingliz tili asrlar davomida sezilarli fonetik va morfologik o‘zgarishlarga duch keldi, bu ko‘pincha tarixiy lug‘atlarda o‘z aksini topdi.
- Joylashuvlar va foydalanish: Rangli lug‘atda topilgan odatiy so‘z birikmalarini (birlashmalarni) va iboralarni o‘rganing. Bu so‘zlarning turli kontekstlarda qanday ishlatilganligi va ular bilan bog‘liq madaniy me’yorlar haqida tushuncha beradi.

Rangli lug‘atlar o‘tmishdagi ijtimoiy-madaniy landshaftlarga oyna bo‘lib xizmat qiladi. Ushbu lug‘atlarni tahlil qilish orqali tadqiqotchilar muayyan jamoalarda keng tarqalgan ijtimoiy ierarxiyalar, madaniy amaliyotlar va munosabatlarni ochib berishlari mumkin. Masalan, 19-asrdagi rangli lug‘atda o‘sha davrning iqtisodiy faoliyati haqida ma’lumot beruvchi muayyan hunar yoki kasbga oid so‘zlar bo‘lishi mumkin. Xuddi shunday, marginallashgan jamoalarning lug‘atlari ularning ijtimoiy kurashlari va madaniy o‘ziga xosligi haqida qimmatli ma’lumotlarni taqdim etishi mumkin.

Tillar dinamik mavjudotlar bo‘lib, doimo rivojlanib, jamiyatdagi o‘zgarishlarga moslashadi. Rangli lug‘atlar semantik o‘zgarishlarni va vaqt o‘tishi bilan so‘zlarning evolyutsiyasini kuzatishda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Turli davrlardagi turli rangdagi lug‘atlardagi so‘zlarning ma’nolarini taqqoslab, tadqiqotchilar ma’lum so‘zlarning ma’nosi, ishlatilishi yoki ijtimoiy qabul qilinishida qanday o‘zgarganligini aniqlashlari mumkin. Ushbu tahlil til evolyutsiyasiga ta’sir qiluvchi madaniy va tarixiy omillarni tushunishga yordam beradi.

Rangli lug‘atlar asosiy tillarni o‘rganishdagi rolidan tashqari, yo‘qolib borayotgan tillarni saqlab qolishga ham katta hissa qo‘shadi. Ko‘pgina mahalliy va ozchilik tillari globallashuv va madaniy assimilyatsiya tufayli yo‘q bo‘lib ketish xavfi ostida. Ushbu tillarni hujjatlashtiradigan rangli lug‘atlar nafaqat ularning so‘z boyligini saqlab qoladi, balki ushbu jamoalar bilan bog‘liq noyob madaniy amaliyotlar, e’tiqodlar va an’analar haqida qimmatli ma’lumotlarni ham beradi. Tilshunoslar va antropologlar bu lug‘atlardan yo‘qolib borayotgan tillarni jonlantirish va madaniy xilma-xillikni targ‘ib qilish uchun foydalanadilar.

Tahlil va natijalar. Rangli lug‘atlar tarixiy-leksikologik tadqiqotlar uchun bebaho manba bo‘lib, tillar xilma-xilligi, ijtimoiy-madaniy kontekstlar, semantik siljishlar va tillar evolyutsiyasi haqida ko‘plab ma’lumotlarni taqdim etadi. Ushbu lug'atlarni o'rganish orqali tadqiqotchilar til, jamiyat va madaniyat o‘rtasidagi murakkab munosabatlarni chuqurroq tushunadilar. Rangli lug‘atlarni o‘rganish nafaqat ilmiy maqsadlarda, balki turli jamoalarning boy lingvistik merosini saqlab qolish uchun ham muhimdir. Rangli lug‘atlarning lingvistik xususiyatlarini o‘rganishni davom ettirar ekanmiz, biz vaqt va chegaralarni kesib o‘tuvchi inson tilining murakkabligi va go‘zalligini qadrlaymiz.

- Madaniy belgilar: Rangli lug‘atda an’analar, marosimlar, ijtimoiy ierarxiyalar va turmush tarzi kabi madaniy jihatlarni bildiruvchi so‘zlarni aniqlang. Ushbu madaniy elementlar tilga qanday ta’sir qilganini tahlil qiling.
- Ijtimoiy ierarxiya va tildan foydalanish: Rangli lug‘atda til ijtimoiy ierarxiyalarni qanday aks ettirishini o‘rganing. Ba’zi so‘zlar ma’lum ijtimoiy sinflar yoki etnik guruhlarga xos bo'lishi mumkin, bu esa tarixiy ijtimoiy tuzilmalar haqida tushuncha beradi.
- Madaniy qarzlar: Boshqa tillardan olingan so‘zlarni, ayniqsa madaniy almashinuv, savdo va mustamlakachilik bilan bog‘liq so‘zlarni o‘rganing. Ushbu qarzlar ingliz tilining so‘z boyligi va madaniy xilma-xilligini qanday boyitganini ko‘rib chiqing.
- Idiomalar va maqollar: Rangli lug‘atda idiomatik iboralar va maqollarni o‘rganing. Ushbu lingvistik shakllar ko‘pincha muayyan tarixiy davrlarda keng tarqalgan madaniy donolik, e’tiqod va qadriyatlarni qamrab oladi.

Madaniy o‘ziga xosliklar asosida qat’iy tartibga solingan rangli lug‘atlar tilning boy xilma-xilligini ta’kidlaydi. Etnik-madaniy lug‘atlar muayyan etnik yoki madaniy guruhlar tomonidan qo‘llaniladigan so‘zlarni qamrab oladi, ularning o‘ziga xos an’analari, urf-odatlari va turmush tarzini yoritadi. Ushbu lug‘atlarni tahlil qilish orqali tadqiqotchilar tilga kiritilgan madaniy nuanslar haqida chuqur tushunchaga ega bo‘ladilar. Masalan, tubjoy amerikaliklar madaniyati bilan bog‘liq bo‘lgan ingliz leksikonlarida mahalliy xalqlarning urf-odatlari, tabiiy elementlari va ma’naviy e’tiqodlarini tavsiflovchi atamalar mavjud bo‘lib, bu jamoalarning merosini saqlab qoladi.

Etnolingvistik lug‘atlar mintaqaviy dialektlarni va til ichidagi lingvistik o‘zgarishlarni o‘rganadi. Ushbu lug‘atlar muayyan til jamoalariga xos bo‘lgan so‘z va iboralarni sinchkovlik bilan kataloglab,

lingvistik ifodalarning xilma-xilligini namoyish etadi. Masalan, ingliz tilida afro-amerikalik mahalliy ingliz tilining lug‘ati etnolingvistik xususiyatlarning boy manbasini ta’minlaydi, asosiy amerikacha ingliz tiliga sezilarli ta’sir ko‘rsatgan aniq grammatik tuzilmalar va lug‘atni taklif qiladi.

Etnolingvistik lug‘atlar sotsiolingvistik tahlil uchun bebaho vositadir. Ular irqi, etnik kelib chiqishi va ijtimoiy-iqtisodiy holati kabi ijtimoiy omillarning tildan foydalanishga ta’sirini yoritadi. Ushbu lug‘atlarni o‘rganish tadqiqotchilarga kodni almashtirish va tilni aralashtirish kabi lingvistik hodisalarni o‘rganish imkonini beradi, tilning ravonligi va uning turli xil ijtimoiy kontekstlarga moslashish qobiliyati haqida tushuncha beradi. Bunday tahlil til va jamiyat o‘rtasidagi murakkab o‘zaro ta’sirni tushunish uchun zarurdir.

Xulosa va takliflar. Tarixiy-leksikologik tadqiqotlar sohasida rangli lug‘at tilning ko‘p qirraliligidan dalolat beradi. Etnomadaniy va etnolingvistik lug‘atlar insoniyat madaniyatining boy gobelenini, til xilma-xilligini chuqur anglash imkonini beradi. Tadqiqotchilar so‘zlarni madaniy o‘ziga xosliklar va ingliz tili o‘zgarishlariga qarab sinchkovlik bilan turkumlash orqali tilning murakkab tomonlarini ochib berishadi, jamiyat va madaniyatning rivojlanish dinamikasi haqida chuqur tushunchalar beradilar.

Ushbu ixtisoslashtirilgan lug‘atlar nafaqat lingvistik merosni saqlaydi, balki madaniyatlararo tushunish va qadrlashni ham rivojlantiradi. Rangli lug'at tarkibidagi etnik-madaniy va etnolingvistik xususiyatlarni tahlil qilish nafaqat ingliz tili haqidagi bilimimizni boyitibgina qolmay, balki inklyuzivlik va turli til an’analarini hurmat qilishga yordam beradi. Rangli lug‘atning murakkab olamiga chuqurroq kirib borar ekanmiz, biz madaniyatlar va avlodlar o‘rtasidagi bog‘lovchi inson ifodasining cheksiz murakkabliklarini ochishda davom etamiz.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Palmer G.B. Madaniy tilshunoslik nazariyasiga. - Ostin: Texas universiteti matbuoti, 1996. - 348 p.

2. Petersen Merilin. O‘zbek afsona va rivoyatlari xazinasi. - Toshkent: Qatortol-Kamolot, 2000. - R.125.

3. Morain G. Kinesika va madaniyatlararo tushunish // Madaniyat bilan bog'liq. Til o‘rgatishda madaniy tafovutni bartaraf etish. Ed. J. Valdes. Kembrij: Kembrij universiteti nashriyoti, 1998. - B.64 - 76

4. Serdihun B., Sivasish B. Karbi tili, madaniyati va tarjimasi: Qisqacha tadqiqot. / Ijtimoiy fanlar va insonparvarlik xalqaro jurnali jild. 2, yo'q. 6. - Hindiston, 2012. - B.562-564.

5. VorobievV.V. Shaxsning lingvomadaniy paradigmasi. - M.: Ros. Univ. Xalqlar do'stligi, 1996. - 170 b.

6. Oparina E.O. Lingvokulturologiya: uslubiy asoslar va asosiy tushunchalar // Til va madaniyat: to'plam. sharhlar. - M.: INION RAS, 1999. - P.27-48 9. Olshanskiy I.G. Yigirmanchi asr oxirida lingvokulturologiya: natijalar, tendentsiyalar, istiqbollar // XX asr oxirida tilshunoslik. - M.: INION, 2000. - B.25-55